

MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS BŰNÖZÉS

(Egy esettanulmány tanulságai*)

A nyílt és tömeges munkanélküliség hazánkban új társadalmi jelenség. E jelenség soktényezős társadalmi térben jelenik meg, melynek legismertebb elemei pillanatnyilag a munkanélküliek, az állam és az elbocsátó munkaszervezetek. Az „ismertség” nem azt jelenti, hogy róluk már mindent tudunk a munkanélküliséggel összefüggésben, hanem csak azt, hogy ezekről esik a legtöbb szó a tömegkommunikációban és a politikában.

E tényezők azonban a „jéghegy csúcsát” jelentik csupán, s a többi szereplőről azért esik még kevesebb szó, mert ezek állapotáról és tevékenységéről még ennél is kevesebb megalapozott ismerettel rendelkezünk. Bár megítélésünk szerint magukról a munkanélküliekről sincs differenciált képünk, még kevesebbet tudunk családi hátterükről, az érintett család-háztartások eltartóképeségéről, vagy „parkoltató” lehetőségeiről. Az önkormányzatok is fontos szereplői ennek a társadalmi térnek, hiszen a munkanélküliek (és családjaik) a legkülönbélebb minőségben jelennek meg a szerveződési-közigazgatási formák nyilvántartásaiban és előterjesztéseiben – főként azonban mint segélyekre igényt tartó, azokat lekötő, illetve mint „problémás” esetek. A politikai pártok és más érdekmegjelenítő, érdekvédelmi szervezetek is szereplői e társadalmi térnek, akárcsak az oktatási-képzési vagy a bűnözés megelőzésével, felderítésével és az igazságszolgáltatással foglalkozó intézményrendszer.

Első vizsgálódásunk – amely az ismeretek hiányából következően elsősorban problémafeltáró – e soktényezős társadalmi tér feltérképezésére irányult. Azt kívántuk felderíteni, hogy a probléma által közvetlenül vagy közvetve érintett sokféle társadalmi szereplő közül melyik mennyit érzékel és mit tud a munkanélküliségről. Miután – mint jeleztük – új társadalmi tömegjelenségről van szó, olyanról, amelyhez sem az érintett állampolgárok, sem a többi társadalmi ágens nem „szoktak” hozzá, és így nincsenek sem viselkedésmintáik, sem rutinjuk annak kezelésében, fel kellett tennünk azt a kérdést is, vajon az érdekeltek miként élik át, illetve milyen beállítódásokkal közelítenek és viszonyulnak hozzá. A problémával való közvetlen

* A tanulmány egy kutatássorozat részeként íródott. Az ennek keretében folytatott vizsgálatok a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Alapítvány anyagi támogatásával készültek. A kutatásra 1991 nyarán-
őszén került sor.

szembesülés élménye vagy ennek hiánya, az ismeretek és érintettség szintje, a felelősség felismertségének foka stb. nemcsak a szereplők hozzáállását, értékítéleteit és viszonyulását befolyásolja, hanem felkészültségüket és tenni akarásukat is. Kérdés volt, hogy az említett társadalmi ágensek mennyire készültek fel, milyen lépéseket tettek a munkanélküliség jelensége megismerésére és kezelésére, ők maguk mit kívánának és tudnak tenni ebben az ügyben, illetve hogy másoktól mit várnak el. Mindezek a készülés-készültség viszonylag magas fokát tételezik, hiszen már az egyes ágensek közti felelősség-, illetékesség-, feladat- és erőforrás-megosztásra, pontosabban az e területen történt egyezkedésben való előrehaladásra is rávilágítanak. Másként fogalmazva: kérdés volt, hogy a munkanélküliség által érintett társadalmi tér egészében mennyire van megszerveződve-megszervezve, egyes szereplői pedig mennyire vannak felkészítve-felkészülve a probléma „fogadására” és kezelésére.

Vizsgálódásaink terepétül egy kisebb körzetet választottunk. A választásnál szempont volt a szervezhetőség és a kezelhetőség, a történeti és földrajzi körülhatárolhatóság és áttekinthetőség, a társadalmi tér szereplőinek azonosíthatósága és nevesíthetősége, továbbá az, hogy a munkanélküliség problémája elérje a „tanulmányozhatóság” fokát. Több, számba jöhető mikrokörzet közül végül is Nyírbátorra és térségére esett a választásunk, ahol már a vizsgálat megkezdése idején is a hazai átlagot messze meghaladó mértékű – 15 százalék körüli – volt a munkanélküliség.

A továbbiakban az esettanulmánynak csak a bűnözéssel foglalkozó részét adjuk közre. Mint jeleztük, legfőbb feladatunknak azon problémák megismerését és feltárását tartottuk, amelyek a munkanélküliség által érintett társadalmi teret, annak szereplőit, szerveződését és hatékony működését leginkább megterhelik. Következésképpen a zavarok, az ellentmondások, a konfliktusok érdekelték bennünket, azok a jelenségek, amelyek a növekvő tömeges munkanélküliség körülményei között az országban bárhol és bármikor előfordulhatnak, és amelyek esetenként súlyos társadalmi zavarokhoz vezethetnek, ha idejekorán nem kísérik meg kezelni őket.

Előre kell bocsátanunk, hogy többről van szó, mint csupán a munkanélküliség és a bűnözés közötti nagyon is kézenfekvő ok-okozati kapcsolat bemutatásáról. A témát már csak azért sem szűkíthetjük le kizárólag erre a kérdésre, mert a megközelítés során itt is ugyanúgy különféle eredetű és súlyú szempontok és megfontolások hasonlóan zavaros, ellentmondásos és konfúz keverékével találkozhattunk, mint a munkanélküliség megítélésének vizsgálatakor. Miután az e probléma kapcsán szerzett információk bővebb betekintést engednek annak a társadalmi térnek a szerveződésébe, amelyben a munkanélküliséget értelmezni kívánjuk – és persze az ezen a bázison kialakult-kialakított vélemények és magyarázatok mögötteseibe –, minden érv a leszűkítés ellen szól. Nézzük az indokokat.

Először is azért kell többről és másról beszélnünk, mint a munkanélküliség és a bűnözés közti ok-okozati összefüggés, mert a munkanélküliségnek a bűnözés nem az egyetlen, az emberi viselkedést deviáns irányba befolyásoló következménye.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy ennek a társadalmi jelenségnek olyan más deviáns viselkedésformák is jellegzetes kísérői, mint az alkoholizmus, az öngyilkosság vagy a mentális betegségek növekedése. Tekintettel arra, hogy a deviancia különféle megnyilvánulási formái az esetek egy részében keveredhetnek egymással (például az alkoholizálás és bűnözés), meglehetősen nehéz és sokszor nem is lehetséges ezeket vegytiszán elkülöníteni. Látnunk kell, hogy nem minden munkanélküli válik automatikusan bűnelkövetővé, és azt is, hogy az ezen az úton indultak többsége számos stáción eshet át, amíg idáig eljut. A munkahelyről való elbocsátás és a betörés közé beékelődhetnek olyan stációk, mint a tehetetlenség érzése, amely abból fakad, hogy valaki nem tud családja helyzetén változtatni; a megnövekedett agresszivitás, amely a tettelességig menő családi konfliktusokban ölthet testet; az alkohol felé való fordulás mint kiútkeresés; netán néhány krumplibokor kihúzása az állami gazdaság földjén, amit nem feltétlenül tart lopásnak – és így bűnnek – a helyi közvélemény sem. De még az alkalmi lopásokig eljutó munkanélküliek esetében sem beszélhetünk bűnözővé válásról, hiszen ezek az emberek nem a szó professzionális értelmében vett bűnözők, akik kimondottan ebből tartják el önmagukat és családjukat. A munkanélküliséget követő bűnözés emelkedése tehát nem feltétlenül jelenti a bűnözők számának ilyen arányú növekedését is, és társadalmi tragédia lenne, ha az állam, a kormány és a jog nem így fogná fel ezt a jelenséget.

Annál is inkább – és ez újabb érv a probléma átfogóbb és differenciáltabb bemutatása mellett –, mert a vizsgált körzetben hagyományosan „szegény emberek” élnek. E szegénységen az elmúlt évtizedek állam-szocialista berendezkedése és ipar-telepítési politikája sem tudott gyökeresen változtatni, ez tehát évszázadok terméke, és nem az előző, több mint negyven évé – s jellegzetes kísérőjelenségei napjainkig nyomon kísérhetőek. Ilyenek: a lakónépesség alacsony foglalkoztatási és iskolázottsági szintje, az ingázók magas aránya, vagy a relatív „szegénységből” adódó bűnözés szintén magas aránya. Ez azt jelenti, hogy e körzetben a vizsgált probléma a tömeges manifeszt munkanélküliség megjelenése előtt sem volt ismeretlen, és annak a társadalmi jelenségkörnek a folyománya volt, amelyhez a munkanélküliség maga is tartozik; nevezetesen a szegénységé. A manifeszt munkanélküliség új jelensége itt egybeolvad a még nem túlhaladott szegénységgel, következésképpen a kettőt szinte lehetetlen elválasztani egymástól.

További megfontolásra ajánljuk azt a tény (és ez az előbbiekből logikusan következik), hogy a történetileg örökölt szegénység sajátos formában, szokásokban és erkölcsiségben nyilvánul meg, és követhető nyomon. Az itteni népességnek az a része, amely nem hagyta el lakóhelyét (vagy legfeljebb csak a család egyes tagjai tették ezt), jobb híján „elfogadta” az országosnál alacsonyabb – sokszor jóval alacsonyabb – béreket, rosszabb életkörülményeket és életszínvonalat. Tudomásul vette a családok szétszakítását jelentő ingázást, az ehhez kapcsolódó „kétlaki” megélhetést,

a második gazdaságra való állandó ráutaltságot, és az ezzel együtt járó önkizsákmányoló életmódot.

A régió „szegénységének” további megjelenési formája a cigányság magas aránya, és az az életvitel és életmód, amelyet ez a népesség képvisel. Sajátos szubkultúráról van szó, amely nem csupán nyelvében és iskolázottságában tér el a lakónépesség nem cigány részétől, hanem társadalmi és gazdasági integráltságában, munkakultúrájában, munkához való viszonyában, aspirációiban, és persze szokásaiban és erkölcsében. Ez utóbbiakat azért is hangsúlyoznánk, mivel a nem cigány lakónépesség szokásai és erkölcsi normái eltérnek az ország más – főként fejlettebb – régióinak szokásaitól és erkölcsi normáitól, különböznek az ott lakó cigány lakosság normáitól is, ugyanakkor a hatályos jog normáival sem esik mindig egybe az egyes falvak lakóinak jog- és igazságérzete. A többféle szokás- és normarendszer egyidejű létezése némi magyarázatul szolgál a munkanélküliség és kísérőjelenségei meglehetősen ellentmondásos és diffúz megítéléséhez, ezen túl felveti azt a kérdést is, hogy mi mihez képest deviáns.

A helyzetet még zavarosabbá teszi a rendszerváltás folyamata, amely érdekek, értékek, szokások és erkölcsi normák gyökeres megváltoztatásával jár együtt. Ez a folyamat szintén ellentmondásosan megy végbe, hiszen a népesség szokásaiban és erkölcsében nincsenek „rendszerváltások”. Így közel sem biztos, hogy az emberek a piacgazdaságot vagy a vállalkozót olyannak képzelik, mint amilyenek a politikai pártok vagy a tömegkommunikáció hirdeti, az pedig még kevésbé, hogy olyannak is tapasztalják.

Nos, ha a vázoltakat végiggondoljuk, kevésbé csodálkozhatunk azon, hogy az egyébként sem egyértelmű, feszültségekkel és ellentmondásokkal terhes társadalmi jelenségek és folyamatok megítélése mögött miért nem találunk viszonylag koherens érték-, norma- és szokásrendszereket, és általánosan elfogadott orientációs pontokat. Ez azt is jelenti, hogy nincs konszenzus annak megítélésében sem, hogy adott társadalmi jelenség – ez esetben a munkanélküliség és bűnözés – összefüggésében mi tekinthető normálisnak, és mi deviánsnak. Továbbá felvetődnek olyan általánosabb kérdések is, mint hogy a társadalomban ki a bűnöző és ki nem, mik ennek a gyökerei, vagyis mi az ok és mi az okozat. Nézzük a problémát egy hosszabb idézet keretében:

„Megromlott erkölcsi helyzet van ma Magyarországon. Nem az a példa, aki tisztességes, becsületes, lassan jut egyről a kettőre, dolgozik keményen, hanem az, aki csal, lop, hazudik, de nem kapják rajta. Mert az ügyes ember a példa. Mindent lehet, csak ne fogjanak rajta, mert az eredményesség a lényeg. (...) A Csövi azt mondja, hogy annyi pénzért nem megy el dolgozni. Csövi elvárja – mert hajléktalan –, hogy lakása legyen, meg enivalója, meg valami ruha legyen. De ezt adják neki mások, akik annyi pénzért hajlandók elmenni dolgozni, s akiktől az állambácsi adó címén összegyűjti ezt a pénzt, és újra

elosztja Csövinek, hogy legyen éppen valami a feje alatt (...) minden nagyobb ipari üzem tönkre megy. Mi váltja fel? A vállalkozás, a kisüzem. Dehát abba vizsont olyan típusú emberek kellene. Mert a vállalkozók megítélése is rendkívül összetett. Ha a vállalkozókat kérdezzük, azok kikérik maguknak a gyanúsítgatást. A társadalom nagyobb része viszont azt mondja, hogy nem az a vállalkozó, aki tisztességes, becsületes, normálisan akar dolgozni és meggazdagodni, hanem a konjunktúralovag, aki kihasználja a lehetőségeket. És ez most olyan dolog, hogy a vállalkozókat is, egyiket-másikat mihez mérjem? Tehát Magyarországon ez a maszek vállalkozási irány most van kialakulóban, ennek nincs mércéje, sem etikai, sem anyagi, sem semmi. Tehát, amilyen a társadalom, olyan a vállalkozás is benne (...) a társadalom mércéje az, hogy gyorsan minél többet, nem érdekel a másik, csak én, tehát egoista. Akkor miért várunk mást a vállalkozóktól? Illetve lehet, de akkor ez megint egy kényszerhelyzet (...) -Mindaddig, amíg csálni tudok, addig csálni fogok, mert ez a vállalkozás filozófiája. Nem tud mást csinálni, másképp oda kell az államnak adni ezeket a nagy pénzeket. Tehát a kapzsi állami begyűjtés. Ugyanakkor felmerül a másik oldalon, hogy vajon mit csinál az állam ezzel a sok pénzzel. Ma sem lehet tudni még, hogy mit csinál vele. Mondják, hogy a költségvetésnek most is 80 milliárd a deficitje, meg ennyi, meg össze-vissza mennek a számok, de ez nem meggyőző. Ők azt látják, hogy visszaosztják annak, aki nemhogy nem vállalkozik, hanem az égvilágon semmit sem csinál. Mert szociálisan vissza kell osztani, mert éhen nem halhat. Azért dolgozzon valaki keményen, ötletesen, okosan, kreatívan, tisztességesen, hogy több legyen a visszaosztani való a semmittevőnek?... Ez egy rettenetesen nehéz ügy (...) No, azzal a gerjesztéssel, hogy csálnom kell, azzal emberileg már tönkretettem az egészséget, mert akkor a csalók társadalmát építem. Az ügyeskedőkét, a csalókét. Szabályosan nem lehet. Annyiban igaz van Csövinek, hogy ennyiért nem érdemes, meg nem lehet. Csövi nem is csinálja, ő nyíltan bevallja magának, ő azért Csövi, (...) mert a kapott normatív támogatás nem elég; semmire sem elég. És a feladat, amire adták volna, nem lehet lefedezni. És ezért állandóan kérni lehet, csak nem mindig adnak. Ezért az önkormányzatnak úgy kell berendezkednie, hogy saját magát is kezelje, segítse. Mi például még helyi adót 91-ben nem vezettünk be, de, 92-re, úgy tűnik, hogy elkerülhetetlen. Politikai öngyilkosság, politikai harakiri helyi adót bevezetni úgy, hogy a szegény állampolgárt – a rengeteg gond, a szociális gond mellett – most még az önkormányzat is lefeji. És ő az önkormányzatra fog haragudni, az általa választott képviselőre. Ez a képviselőtestület normális emberi számítás szerint abban a pillanatban saját sírját ássa, amikor bevezeti a helyi adót. (...) Lehet ez egy iparűzési adó, telekadó vagy akármilyen. Éppen lehet építmenyi adó, és akkor a kis lakást, amit most az OTP kiemelt kamattal terhel, még az önkormányzat is megadóztatja.

Ez alól csak az új lakás a kivétel, ezek nem esnek bele. Meg egyáltalán, ha sok új lakásban gondolkodom, minek ezt az adót kivetni? Azt a néhány régi lakást adóztassam? Akkor itt szembe állítom a társadalmat.” (Jegyző.)

Ebben a nagyívű, ámbár csapongó társadalomképben – amelyet a kérdezett szinte lélegzetvétel nélkül mondott el – megjelenik a társadalom valamennyi fontos szereplője és folyamata, a maga ziláltságában és ellentmondásosságában. A szereplők: az állam, a vállalkozó, a munkanélküli, az önkormányzat és a kölcsönkapcsolataikat közvetítő viszonyok és folyamatok; az adózás, a redisztribúció, a vállalkozás, a segélyek, a vagyontárgyak, az érdekek és az azokat megjelenítő megfontolások és viselkedések.

Témánk szempontjából hangsúlyozandónak tartjuk azt, hogy a kérdezett megítélése szerint még a munkanélküliek legszélsőségesebb típusát megjelenítő „Csövi”-nek – akit az általa legvisszataszítóbbnak tartott erkölcsi jellemzőkkel ruház fel – is lehet igaza a „csalók” társadalmában, amelyben a példa az „ügyeskedő” ember, a cél a gyors meggazdagodás. Ebben a társadalmi térben nemcsak az „ingyenélő”, a „semmittevő”, az állami gondozást váró munkanélküli „Csövi” esik erkölcsi elmarasztalás alá, hanem a „kapzsi” állam is. Az intézmény, amelyik olyan magas adókat vet ki, hogy a vállalkozók kénytelenek eltitkolni a jövedelmeiket, továbbá visszatartani teljesítményeiket; amelyikről nem lehet tudni, hogy mit csinál az adókkal; amelyik a „keményen” dolgozó vállalkozók adóit részben a „semmittevőknek” osztja vissza; amelyik a lakáshitelek kamatait visszamenőleg felemelte; vagy amelyik olyan állampolgárokat hagyományozott az önkormányzatoknak, hogy azokra már további adót nem lehet kivetni.

Ebben a társadalmi térben a lakosság a vállalkozót sem egy „új típusú” embernek látja, aki „tisztességes”, „becsületes”, „kemény” munkával, „normálisan” akar meggazdagodni, hanem „konjunktúralovagnak”, aki „lop, csal, hazudik”. Nem utolsó sorban azért, mert a „kapzsi állam” erre rákényszeríti. A helyi önkormányzat pedig „politikai öngyilkosságra” kényszerül a helyi adók kivetésével, csak azt nem tudja, hogy milyen címen és kit tudna még a „szegény állampolgárok” közül „lefejni”.

Nos, a „csalók” és „ügyeskedők” társadalmában, ahol „mindent lehet, csak ne fogjanak rajta”, és ahol az összes szereplő – az államot sem kivéve – „sáros”, nehezen lehet megállapítani, hogy mi a normális viselkedés, és mi a deviáns; kinek a viselkedése minősíthető bűnözőnek, és kié nem; továbbá a deviancia társadalmi gyökereit, ok-okozati viszonyait is nehezen lehet megfejteni. A „kényszerszülte szűkség” társadalmában ugyanis a deviáns viselkedés válik sikeressé, hiszen a korrekt, a hosszú távon is érvényes szabályozást, a méltányosságot, a konszenzust, a bizalmat, a kiszámíthatóságot a rögtönzés, az agresszivitás, a rövidtávú érdekek, a hatalmi érdekérvényesítő helyzet helyettesítik. Ez azonnal olyan tömeges viselkedésmódokat hív elő, amelyek normális körülmények között eléri vagy meghaladják azt a

szintet, amit deviánsnak lehet minősíteni. Mint láthattuk, olyan társadalmi teret vázolt fel a kérdezett, amelyben mindegyik, témánk szempontjából fontos társadalmi szereplő működésében és a többi szereplőhöz való viszonyában kimutathatók olyan jellemzők, amelyeket mások a jogi, az erkölcsi vagy a szokások diktálta normákhoz képest jogtalanak, erkölcsstelennek vagy igazságtalannak tekintenek. A munkanélkülit a vállalkozó, a segélyeket elosztó állam és önkormányzat marasztalja el (pl. ingyenélő, semmittevő); a vállalkozót az állam, az önkormányzat, a munkanélküli (pl. adócsaló, konjunktúralovag); az államot pedig a vállalkozó, az önkormányzat, a munkanélküli (pl. hitelkamatok megemlése, az állampolgárok túladóztatása, a vállalatok felszámolása miatti elbocsátások). Megjegyezzük, hogy a társadalmi viszonyrendszer jelzett állapota már elérte azt a szintet, amely alkalmas bármelyik szereplő lejáratására, elítélésére, megbélyegzésére, és így a társadalom szembeállítására. Csaknem ízlés dolga, hogy az ügyeskedők társadalmában ki lesz a bűnbak: a „semmittevő” munkanélküli, a „csaló” vállalkozó, a „kapzsi” állam, a „helyi adókat” kivető önkormányzat, a „szónokló” politikus...

Igen, a politikus és a politika, akikre, és amelyre nagy felelősség hárul a rendszerváltás jogszerű és túlkapasoktól mentes lebonyolításában, hiszen szónoklataikkal maguk is kiválthatnak olyan viselkedést, amely a hatályos jogszabályok szerint bűncselekménynek minősül.

„Hát a földosztással kapcsolatban tényleg megfigyelhető az a jelenség, hogy sokan felültek a pártok ígéretének. Főleg az idősek közül. És az ügyészség nagy gondban volt, meg a rendőrség is, meg mindenki az ilyen ígéretekkel szemben, mert a termelősövetkezeteknél előfordul, hogy van, ahol kiadják a földet, és van ahol nem. De mielőtt még kiadják a földet az igénylőknek – mert megállapodott a termelősövetkezettel az egykori tulajdonos –, azelőtt levágják róla a fát, és ezért a tulajdonost nem kártalanítják. Nagyon sok helyen előfordul, hogy a volt tulajdonos – az igényét vagy beadta, vagy nem adta be – azt látja, hogy másnak a földjéről, hát idézőjelben, hogy a földjéről – mert a termelősövetkezetnek van ahol tulajdonában, van, ahol használatban van (a föld) – levágja a tsz a fát. És ők most azt csinálják nagyon sokan, hogy azt a földet, amit ők magukénak érznek, arról levágják a fát, de az még jog szerint a termelősövetkezet kezelésében vagy tulajdonában van. És akkor a termelősövetkezet feljelenti őket. És elég súlyos bűncselekmény ez, mert a fának az értéke százezer, kétszázezer forint, amit levágtak. És ez súlyos bűncselekmény. És itt egyfajta... jogértelmezési, meg jogdinamikai szempontból is eléggé elgondolkodtató a helyzet, mert a szegény bácsi csak felült annak, amit a képviselők üvöltének meg szónokolnak... Ő egyszerűen fölült ennek. Mi például ezeket az ügyeket megszüntettük, társadalmi veszélyesség hiányában, hogy tévedett a bácsi, mert semmi kedvünk nincs egy nyolcvankét éves bácsit

a bíróság elé citálni. Mert igaz, hogy súlyos bűncselekmény, de tudom, hogy ő csak felült ennek a beszédnek.” (Ügyészség munkatársa)

Jóllehet ez az eset nem tartozik szorosan vett témánkhoz, azonban jól jellemzi társadalmunk jelenlegi állapotát a politika és a jog, a szokások és a jog, az erkölcs és a jog, a normakövetés, a jogalkalmazás vagy az önbíráskodás viszonyait illetően.

Persze nem kell feltétlenül jogszerűtlenül eljárniok a különféle állami vagy államosított intézményeknek ahhoz, hogy az állampolgár mégis úgy érezze, erkölcsi normáival és igazságérzetével összeegyeztethetetlennek tartja a végeredményt.

„Érdekes dolog például, hogy amikor központilag meghatározták a minimálbért 7.000,- forintban, akkor itt a településen belül is – de a környéken más mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is – ezt úgy oldották meg, hogy a munkaidőt csökkentették arányosan, hogy ne kelljen a 7.000,- forintos minimálbért megadni. Tehát amit eddig 8 órában végeztek, azt most 6 órában kell elvégezni. Béremelést nem tudtak adni, illetve nem változtatták meg, így eleget tettek a törvénynek, de ugyanakkor a munkahely is átalakult”. (Polgármester)

Ebben az esetben minden jogszerű és törvényes – szemben a korábbival, ahol szinte mindenki megsértett valamilyen normát – az állampolgárok mégis úgy ítélik meg, hogy az ő kárukra végrehajtott rendezés igazságtalan. Igazságtalan, mert – többek között – az itt élők tudatában vannak annak, hogy az országnak ebben a régiójában a legalacsonyabbak a bérek és fizetések, és méltánytalannak tartják, hogy a munkáltatók a törvénynek nem a bérek minimális szintre emelésével tesznek eleget – ami itt olykor komoly béremelésnek számítana –, hanem a munkaidő csökkentésével. De nemcsak méltánytalannak, hanem jellegzetesnek is, mármint ami egykor a régió gazdasági fejlesztését, az ipartelepítést, az e célra fordítható erőforrások nagyságát, a lakossági jövedelmeket, majd a közelmúltban az ide telepített vállalatok szinte elsőként való felszámolását, külföldi piacaik összeomlását, a munkanélküliségben elért előkelő helyezésüket, és a szegénység terjeszkedésének jól látható formáit illeti. Úgy látszik, hogy a régió lakossága azonosságtudatának, így erkölcsének és igazságérzetének fontos eleme ez a kiszolgáltatottság és sehova-nem-tartozás érzés („a megye négy országgal határos: Romániával, a Szovjetunióval, Csehszlovákiával és Magyarországgal” mondják tréfásan panaszkodva a helybeliek), és az ebből is fakadó elmaradottság és szegénységélmény.

Ebben a tudatban a szegénység egyrésről nem megbélyegzőként, hanem adottságként van benne, olyan adottságként, amely elsősorban külső tényezőkre vezethető vissza, és nem e „dolgos” és „puritán” népesség életvitelének, életmódjának és erkölcsének a következménye. Azt természetesen nem tagadja senki, hogy a

szegénység előhívhat deviáns viselkedésmódokat is, de ezt egyértelműen a szegénység számlájára írják.

Nos, a régió lakosságának az országos átlagnál alacsonyabb bérekhez és fizetésekhez is kapcsolódó szegénység-élménye, amelyen – mint láttuk – számos munkáltató nem is kíván változtatni, fontos eleme a munkanélküliek megítélésének.

„... a lakosság egésze a munkanélküliséget tolerálja, megérti. Azt viszont nem érti meg, hogy miért nem támasztanak igényt, miért nem követelnek valamit azoktól, akik munkanélküli segílyt kapnak. Tehát nem a munkanélküliség okoz gondot a falu szemléletmódjában, hanem az, hogy az állam – ezt nem értik – miért ad munkanélküli pénzt, hiszen nagyon sok ember keményen dolgozik napi nyolc órában, felelősséggel tartoznak, amit rájuk bíztak – és kevesebb pénzt kap arányaiban, mint az, aki munkanélküli. Tehát nem csinál semmit, korábban sem sok mindent csinált, és pénzt kap.” (Polgármester)

Kissé leegyszerűsítve: a helyiek erkölcsi érzékét és igazságérzetét az bántja, hogy a munkanélküliek csaknem annyit kapnak segélyként – és nem csupán arányaiban, hanem alkalmanként abszolút összegben –, mint a napi hat-nyolc órát a munkahelyükön eltöltő munkavállalók. Ezt más oldalról azok az emberek (családok) is sérelmezik, akik otthon, a második gazdaságban valóban reggeltől estig dolgoznak, azonban munkájuk ellenértéke soha vagy csak ritkán ölt pénzbeli alakot. És igazságtalannak tartják azok is, akik úgy látják, hogy általuk „lustának” és „dologtalannak” tartott emberek most a „semmiért” csaknem ugyanannyit kapnak, mint ők a „szorgalmas”, „nehéz”, „kitartó” és „felelősségteljes” napi munkájukért. A minimálbér alatt foglalkoztatott, a saját munkájukat pénzbe soha át nem számító természetes gazdálkodást (is) űző, és „puritán” és „szorgalmas” életvitelükkel semmire nem jutó szegény emberek nézőpontjából a segélyben részesülő munkanélküli – az állami szabályozás, az állapot, és a személy – eleve erkölcstelen, igazságtalan és deviáns. Főként most, a gazdasági visszaesés, a növekvő infláció, az emelkedő adók, a nehezedő megélhetés és a csökkenő életszínvonal s egyéb jól ismert problémák időszakában, amikor

...hát, sajnos ezt meg lehet látni, és meg lehet figyelni, hogy egyre több ún. palackos italáru bolt nyílik, egyre több kocsmá, egyre többen nem törődnek a holnappal, a megélhetéssel. Egyre kevesebben takarékoskodnak, egyre többen élnek fel azt, ami még van...” (Polgármester)

Az elszegényedés, és az emiatti tehetetlenség érzése tehát rombolja az emberek tartását, törekvő életvitelét, a jövőbe vetett hitét, erkölcsét, és olyan életvitelt és viselkedésmódot alakít-alakíthat ki, amelyet leginkább „lumpen” mentalitásnak neveznénk. (Ha az elszegényedés miatti „lecsúszásnak” ez a következménye, akkor aligha

csodálkozhatunk azon, hogy a gazdasági felemelkedést egyáltalán nem ígérő megélhetési körülmények között ez a mentalitás és életvitel törvényszerűen újratermelődik.)

A szegénység, a megélhetési kényszer és a lopás között, úgy látszik, egyszerű az összefüggés: az erőforrások nélkül maradt egyének és családok élete fenntartásának ez az egyik lehetséges módja. Az eljárás társadalmi veszélyessége nem vitatható, hiszen az érintett körzetben vagyon- és termelési bizonytalanságot, továbbá konfliktusokat eredményez. És miután a szegénység csak szegénységet, a nyomor pedig nyomort szül, számot kell vetni azzal is, hogy a lopás nem ad mintát az alapkérdés társadalmilag kívánatos irányú sikeres megoldásához. Az elbocsátások és az elhelyezkedési lehetőségek, a kultúra, a szokások és az erkölcs, továbbá a tradicionális megélhetési formák és az igényesség adott szintjén és körülményei között azonban ez a minta elfogadott és tömegesen bevett eljárás a megélhetés biztosításához.

„Volt egy időszak, amikor bejártak a házakhoz, és a kerékpárokat például, szóval egyszerűen áttemelték a kapun, szóval kihozták... Aztán a tyúklopások, amik számottevők voltak a télen is, meg most tavasszal is, azok most szerencsére visszaszorultak. Csak hát, sajnos, most előtérbe kerültek a szezonális bűncselekmények: a krumplilopás, meg ilyesmi. (...) Nem, nem olyan nagy tételben. Szerintem – ez a saját véleményem – csak saját szükségletre. Mert nem úgy csinálják, hogy három zsákkal szednek föl, hanem fölshednek két táskával. Fölhúzkodnak hatvan tövet, mit tudom én, a hatvan töből a nagyokat kiszedik, az van két táskával. Hazamennek. És, ha ketten-hárman voltak, tehát nem egy család volt, akkor szépen megosztják: a sógornak egy táskával, meg nekem egy táskával, vagyis saját szükségletre viszik el. Hát ez most megint nagyon megszorodott, megint nagyon sok krumplilopásunk van. Aztán a határban terepszemlélt tarthatnak – mert több cigány személyt látnak a határban, gyalog – és, ha meglátják a magyar embert, akkor keresztül a földeken. Tehát nem mennek oda a közelükbe, hogy ne ismerjék föl őket. És, ha látnak lovasfogatot a fasorban, vagy egy kerékpárt, és van rajta valami, akkor azt elviszik. Mondjuk a határban a lopások elszaporodtak nagyon. (...) A mezőőrök tevékenykednek, csak óriási nagy a területünk. Három mezőőr van, és nagyon nagy a földterület... Szoktunk velük menni szolgálatba, hogy hátha meg tudunk fogni valakit esetleg a határban – hogy tetten érünk valakit lopáson –, de ezidáig nem került sor erre.” (Rendőrségi munkatárs)

„És ja? Ami még a cigányok körében elterjedt bűnözés azáltal, hogy minden embernek adnak színesfém-felvásárló igazolványt, illetve működési engedélyt. És ezáltal a gépekből a vezetékeket, telefonvezetékeket, sőt, a trafókat, a nagyfeszültségű trafókat is leemelik, és ellopják. Egy darabnak az értéke kettőszáz ezer forint. És ezt a helyszínen szét is szedik, a belsejéből a rézdrótot – ami

körülbelül egy mázsa – azt kiszedik, viszik be a MÉH-telepre, és eladják. A MÉH-telepen nem kérdezik meg, hogy honnan van... és kapott érte maximum tízezer forintot... Mostanában – ha azt mondom – kéthetente vagy havonta jönnek, hogy lesztek a telefonvonalat, lebontották a távvezetékét, szóval, ami alumínium. Sőt, mi több, még a megyehatárt jelző táblákat, mert alumíniumból készültek, azt is, a helységnév jelző táblákat az oszloppal együtt kivágják. És ez – hogy csak egy, a helységnév jelző táblát vegyünk figyelembe – az okozott kár négyezer forint, a MÉH-telepes – vagyis a felvásárlási ár – szóval az ad érte három-négyszáz forintot maximum. ” (Rendőrségi munkatárs)

„A személyi javak elleni bűnözés volt a leggyakoribb: lopások, például kerékpárlopások, akkor burgonyát loptak el a határból. Ez a mai napig is megvan, ez ilyen szezon jellegű bűnözés (...) Ami terem kint a határban, azt olykor-olykor. Szóval arra mindig oda kell figyelni, mert ha nem tudunk rá figyelni, akkor nagyon megszorodik. (...) Van három mezőőr a községben. Tavaly csak kettő volt. A kapcsolat is jó. Lényegében ők is, hogy úgy mondjam, egy kicsit félnek. Félnék jelezni, hogy ki követett el bűncselekményt vagy szabálysértést. Mert általában azért odakint a határban történő cselekményekre inkább a szabálysértések a jellemzőek.” (Rendőrség munkatársa)

„...Tehát olyanok vannak, hogy itt van a Kisbóni szőlő. Ilyen vikendházak vannak a szőlőben kint, és permanensen feltörik őket. Már szinte azt lehet mondani, hogy földet sem érdemes tartani vagy termelni valamit, mert aki nem a kertjében csinálja, vagy nem felügyelet mellett – tehát lakott területen –, annak, mire megérne, akkorára leszedik vagy leszednek belőle. Olyan is van, hogy a bácsika kimegy a szőlőbe és látja, hogy eszik a szőlőjét, rájuk szól, és akkor majdnem agyonverik. A tettesek „természetesen” ismeretlenek, meg szőlőkaróval dobálják őket. Szóval ez a valóság, a szomorú valóság.” (Ügyészség munkatársa)

„Igen, mert a környező községekben azért nagyon nagy gond a bűnözés, meg nálunk is, amire nem tudunk odafigyelni. Szóval mindenre azért nem tudott odafigyelni a polgárőrség sem, mert az is csak a belterületen működött, de nálunk is az ilyen paprikaföldek, meg uborkaföldek (...) Mert ugyan a mező, rétszolgálat azért működik nálunk – elég jól ahhoz, mint ahogy azelőtt működött –, de hát nagyon nagy kiterjedésű a terület, tehát nem tudják annyira őrizni.” (Polgármester)

„... cigányellenesség alakul ki itt nálunk. A hivatalban napirenden vannak az olyan panaszok, hogy ilyenkor, már amikor érik a termés: a zöldség, a

gyümölcs, akkor felszedik, ellopják. Megszüntettük a mezőőrök állami foglalkoztatását, mert képtelenek voltunk a mezőt megőrizni azzal a két-három mezőőrrel. Ráadásul a mezőört összeverték – nem ment el akárki mezőőrnek, csak öreg, nyugdíjas – aki, amikor meglátta, hogy jön a csapat, a másik irányba ment, hogy ne lássák. Ennek nincs értelme. A termelő, aki fizette a mezőőri járulékot, az azt hitte, hogy őrzik a kertjét, holott a gyakorlatban nem lehetett megőrizni. Akkor inkább szüntessük meg, mert akkor nem fizet a termelő, és szabad annak a lehetősége, hogy állítsák vissza a 45 előtti közösségeket. Tehát a hegyközséget, és a birtokos társaság alkalmazzon csőszet, vagy felváltva őrizzek a zártkerteket. Ez még mindig hatékonyabb, mint ha azt várnánk, hogy kívülről fogja valaki megőrizni. Tökéletesen nem lehet megőrizni a határt. Egyszerűen ez képtelenség, és morális kérdés, mert addig, amíg ilyen a bűnözési hajlam, addig nincs az az ellenőrző hatalom, amelyik mindenfajta rendellenes cselekményt meg tud akadályozni. Mert akkor minden fához egy rendőr kellene.” (Jegyző)

Az idézetekkel nem csupán annak bemutatása volt a célunk, hogy szinte minden helységben – nemegyszer rákérdezés nélkül – kitértek a bűnözés emelkedésének kérdésére. Vagyis nem csupán arra szerettük volna felhívni a figyelmet, hogy a bűnözés növekedésének mértéke és ennek nyomán maga a bűnözés elért egy olyan kritikus szintet, amikor annak bárki és bármi áldozatul eshet, hanem arra is, hogy a bűnözés rendkívül széles skálája vált bevetté és általánossá. Szinte minden mozdítható tárgyat ellopnak: a krumplitól a tyúkig, az almától a szilváig, a helységnévtábláktól a trafóig, a kerékpártól a hűtőtartályig. Az alkalmi elemeléstől és a saját szükségletre való lopástól az éjszakai betörésekig és a csoportos fosztogatásokig sok minden előfordulhat. Ezeknek a mező csakúgy terepe lehet, mint a község; a senkiföldje, mint a zártkert. A kárvallottak palettája pedig magánszemélyektől, az állami vagy közös gazdaságokon keresztül egészen az önkormányzatokig terjedhet. Az értékhatárok is tág keretek között mozognak. Ebben az összefüggésben azt is hangsúlyoznánk, hogy pénzben kifejezve is óriási az a társadalmi kár, ami a tudatos rombolással egybekötött lopások nyomán – pl. transzformátorok, helységnévtáblák – keletkezik.

Az idézetekből az is kiviláglik, hogy a lakosság vagyónbiztonsága és termelési biztonsága (most kizárólag a bűnözés vonatkozásában és nem közgazdaságilag!), pontosabban az ezt kifejező érzés rohamos visszaesést mutat, ami több tényező együttes hatásának következménye. Ugyanis a lakosság elszegényedésén, a bűnözés gyors növekedésén, a bűnesetek felderítési arányának csökkenésén túl a bűnözés kezd „eldurvulni”, vagyis olyan formákat ölteni, hogy a bűnelkövetők nemhogy nem igyekeznek anonímnak vagy kevéssé azonosíthatónak maradni, hanem meg is félemlítik, sőt meg is verik a vagyon vagy a termés védelmére fellépő tulajdonosokat és hivatalos szervezetek tagjait. Ha már a vagyónbiztonság szavatolásáért hivatalosan létrehozott olyan szervezetek tagjai is fenyegetve és

megfélemlítve érzik magukat, mint a mezőőrök – és emiatt az önkormányzat nem megerősítésüket, hanem megszüntetésüket határozta el –, akkor érthető a lakosság növekvő elbizonytalanodása, sőt esetenként félelme is.

Mit is jelent, miben is érhető tetten ez?

„...az állampolgári fegyelem lazulása inkább a gyanúsított oldalon jelentkezik. Ugyanakkor azt is tapasztalják az emberek – főleg a sértetti minőségben –, hogy igazából a sértetti érdekek a büntetőeljárás során egyáltalán nem, vagy alig-alig érvényesülnek. Ugye az igazságszolgáltatás itt az állam büntetőjogi igényét érvényesíti – ugye ezt követte el és ezért ez jár –, és a kártérítési igénye a sértettnek vagy érvényesül, vagy nem. És akkor a törvény egyéb útjára terelődik, és perelhet az idők végezetéig, mert polgári úton úgyse lát belőle sok hasznot, hiszen legtöbbször nem milliomosok a bűnelkövetők sem. Gyakorlatilag nem lehet polgári úton behajtani rajtuk semmit sem. Hát ez az egyik dolog, ami miatt nem mennek szívesen ilyen helyekre. A másik dolog pedig a szubjektív félelemérzet, ami szintén megvan. Különösen azoknál, akik veszélyes helyeken élnek, mondjuk egy cigánytelep közelében. Az azt mondja, hogy kérem szépen, ez az ő ügyük, ezt rendezzék egymás között, én nem ártom bele magam. És én nem foghatom rá, hogy de kérem, ön itt van, tanú, és látott mindent, és tud mindent. Esetleg azt mondja, hogy önnek elmondom, de semmiféle jegyzőkönyvet én nem írok alá”. (Rendőrség munkatársa)

„És sajnos az ügyek egy évig is elhúzódnak. A vádlott nem jelenik meg a tárgyaláson, ha nincs letartóztatva. Beidézik, de nem jön be. Akkor hol ez nem jön be, hol az. Sőt, nemcsak a cigányoknál, hanem az ilyen züllöttebb életet folytató személyeknél, gyanúsítottaknál is előfordul, hogy a család már fenyegeti a tanúkat, hogy megveri. A tanú csak azon veszi észre magát, hogy rendszeresen kifosztják a lakását, a gyereket megverik, az megy a járdán, és csak úgy szájon vágják, pofon csapják a gyereket. Úgy hogy tanúnak sem éri meg eljönni, tehát nem is jönnek tanúskodni.” (Ügyészség munkatársa)

„Inkább kinézik maguknak az öregebbeket, az elhagyottabbakat, az elhanyagoltabb házakat, a kijebb esőket, meg ahol öreg nénik és bácsik laknak. Ezeknél várhatóbb az, hogy ellopnak tőlük egy gázpalackot, kerékpárt, tyúkot, kacsát. (...) Nem tartanak attól, hogy esetleg kimegy a bácsi vagy a néni, mert tudják, hogy nem mer tovább menni, mint két métert. Mert megfélemlítik. És nem mer menni, hogy tanúvallomást tegyen, mert azt mondta, hogy ha én tanúvallomást teszek, akkor engem holnap megvernek. Szóval megfélemlítik... amennyiben te ellenem fogsz vallani, agyon fogunk verni, meg meg fogunk szűrni, szóval az

ilyen dolgokat drasztikusan mondják. És ez ellen, hiába fektetjük papírra, nem alkalmazzák. Sőt, mi több, amit alkalmazni kellene, hogy kap egy-egy lopásért hat hónap felfüggesztettet, és ha megcsinálja másodjára, harmadjára, akkor is csak lényegében enyhe figyelmeztetést kap. (...) Ez visszacsapódik ránk, mert azt mondja az állampolgár, hogy mert a rendőrség!... Én jelentettem akkor, és még most is szabadlábon van. Megfogluk először, és utána megfogluk egy év múlva, és megfogluk utána egy fél év múlva, és ugyanúgy – azt mondja – szabadlábon van. Mit csinál akkor a rendőrség?” (Rendőrség munkatársa)

„Szerveztünk egy ilyen önkéntes önvédelmi csoportot. Először mint polgárőrség működött, jó másfél évig. Addig egyetlen betörés sem volt, pedig előtte – az már beleesett a munkanélküliség korszakába – már kezdődött ez a dolog. Akkor már hetente volt valamilyen betörés. Most pedig... hát sajnos a múlt héten is volt egy betörés, annak ellenére, hogy mi itt építettünk, illetve segítettünk a rendőrségnek egy rendőrőrs létesítésében. Szóval létesül itt egy rendőrőrs, ami valószínű, hogy augusztus elején fog hivatalosan beindulni. Már dolgoznak az épületben: átadtuk az épületet, gépkocsit vásároltunk, telefax készüléket vásároltunk, a telefont bevezettük, tehát komplett tárgyi feltételeket biztosítottunk nekik. (...) Nem volt támogatás. Az emberek elautóztak éjszaka a saját pénzükön, mert nekünk nagy kiterjedésű a belterületünk is, három kilométer az egyik, három kilométer a másik vége. Hát mi így autóztunk párosával, hármasával, négyesével – mikor hogy –, de még inkább többen, és sok volt a benzinköltség. Hát, amikor az első, nem is az első, hanem a múlt októberi benzinár-emelés volt, addig még ment is, de amikor nagyon megemelték az árakat, akkortól már az emberek nemigen jelentkeztek. Teljesen önkéntes alapon ment, szóval ráhatás nélkül. Aki akart, jelentkezett... Amikor megindult ez, akkor olyan hetven-nyolcvan fővel működött. Aztán a végén már csak olyan huszan-huszonöten ha maradtunk.” (Polgármester)

„Addig egy olyan 30-40 százalékgig megtörténtek a betörések, meg a különféle idősebb személyek zaklatása. Azóta itt hatvan-hetven fővel működik a polgárőrség. Az önkormányzat kétszáz forinttal segíti üzemanyagban a gépkocsivezetőket, mert saját gépkocsijukkal látják el ezt a feladatot. Hát egy jó példa még erre, hogy háromszor törték fel a gázcsere telepet, míg nem volt polgárőrség, és olyan kétszázötven palackot vittek el. Azóta – lekopogom – ilyen eset nem volt. (...) Úgy van, hogy van egy terv, és valaki beosztja azokat a személyeket, akik ezt önként vállalják. A körzeti megbízott is rásegít. Itt van a helybeli körzeti megbízott. Mi saját gépkocsival láttuk el a körzeti megbízottat, és a BM üzemelteti ezt a gépjárművet. Fél nyolckor kezdenek – mindig a vonat érkezésével –, és fél négyig tart ez a szolgálat, az első reggeli vonat

indulásával. Lassan mennek utcánként kocsival... tudni kell, hogy bizonyos vállalkozásokat is adott a község lakossága ennek érdekében, mert urnákat helyeztünk el, és ők bizonyos összegeket adományoztak e célra. Főleg az idősek, mert ugye hát magában otthon, este és éjszaka, szóval ...” (Polgármester)

Nyilván sokak számára rokonszenves a lakosság ilyen irányú tevékenysége és önszerveződése, sőt biztos lesznek olyanok is, akik a helyi demokrácia megnyilvánulásaként értékelik a polgárőrség létrehozását, mégse feledjük, hogy ezt a kényszer szülte. Visszalépés egy ennél számottevően jobb állapothoz képest, ugyanis a bűnözés jelentős emelkedése, a lakosság veszélyeztetettsége, félelemérzésének növekedése, a személy- és vagyónvédelem biztosítására fenntartott állami (rendőrség) és önkormányzati szervek (mezőőrök) kevésbé hatékony működése, netán összeomlása az az okegyüttes, amely a jelzett önvédelmi intézmény létrehozását kikényszerítette. Erre eddig azért nem volt szükség, mert a bűnözés „normális” szinten volt, és a hivatalos állami és önkormányzati szervek megfelelő kondíciókkal, önbizalommal és támogatottsággal bírtak feladataik ellátására. A helyzetnek ehhez képest erős romlása hívta életre a helyi szinten szerveződő polgárőrséget, és – mint látható – ez a lakosság számára számottevő anyagi megterhelést is jelentő intézmény csak addig életképes, ameddig győzik pénzzel. A helyiek gazdasági ellehetetlenülésével megszűnik az intézmény, persze anélkül, hogy a kiváltó okok is megszűnnének. A kényszer szülte, ideiglenesen létrehozott, mások helyettesítését célzó pótitézmények ezek, és – bár hatékonyságukhoz nem fér kétség – nem adekvátak sem a lakosság anyagi és fizikai teljesítőképességével, sem a társadalmi munkamegosztás modern formáival, sem pedig azon feltételek megteremtésének irányzatával, amelyek biztosíthatják a probléma távlatos megszüntetését, pontosabban egy „normális” szintre való beállását.

Miről is van szó? Nos, az adatok tükrében az alábbiakról:

„...a Nyírbátori Rendőrkapitányság működési területén, tehát a huszonhárom községben meg az egy városban megháromszorozódott vagy megnégyszereződött a bűncselekmények száma. Korábban, a 80-as évek végéig – 87-ig vagy 88-ig – gyakorlatilag átlagosan hatszáz, hat- és hétszáz közötti volt a bűncselekmények száma. Ezzel szemben – ehhez képest –, 89-ben már ezerkét-száznegy bűnügyet iktattunk, 90-ben kétezerkétszáz valamennyit, és ebben az évben – most félév után – ezeröttszáznál járunk. (...) A bűnözés növekedésére most azt lehet mondani, hogy az üteme lassult, de maga a bűnözés nem csökkent. Ennek az okai egyértelműek: a munkanélküliség, a megélhetési bűnözés jelentkezése és az ingázás megszűnésével haza... tehát ezek a területek kibocsájtó jellegűek voltak. Elmentek innen az emberek, és elkövették a bűncselekményeket más területen. Ezek az elemek most hazaszorulnak, és itt bűnöznek. Ez jellemzi a fiatalkori bűnözést is.” (Rendőrség munkatársa)

A bűncselekmények típusait illetően a következő a helyzet:

„...olyan eltolódás alakult ki a bűncselekmények arányaiban, hogy az elkövetett cselekmények több mint nyolcvan százaléka vagyon elleni. Ezek fele betöréses lopás, és egy jó nagy része – közel a másik fele – közönséges lopás, tehát a lopás nem minősített alakzata, és szórványosan fordul elő rablás, ami súlyosabb cselekmény. No, most ezek a súlyosabb cselekmények nagyobb gyakorisággal, nagyobb számban fordulnak elő, mint korábban, de az arány igazán nem változott.” (Rendőrség munkatársa)

A szakemberek azonban nem csupán az eddigi trendről tudnak elemző módon beszámolni, hanem világosan látják a jövőt is.

„Hát biztos, hogy romlani fog a helyzet, hogyha az állami gazdaság ezt a munkát meg fogja szüntetni. Mert legalább eddig az embereknek biztosítottak munkát, most szезon-idényre megint biztosítottak munkát, de ez megint csak maximum négy hónapig tart. Négy hónap után megint nem lesz az embereknek pénze, mert amit ott fog keresni véleményem szerint – pedig még nem is tudtam utánajárni, hogy mennyit keresnek például a mirelit üzemenkben, de vannak fogalmaim arról, hogy más üzemegységeinkben mit keresnek – az a hat-nyolcezer forint ilyen OTP fizetések mellett nem elegendő. Pláne, ahol van két gyerek is, vagy három gyerek, ez egyszerűen nem elegendő ahhoz, hogy ez alatt a négy hónap alatt tudjon tartalékot is letenni. És ezáltal majd október-november körül meg fog emelkedni a bűnözés. Én attól félek, hogy a betörések száma fog megugrani, hogy a magánszemélyek sérelmére követnek el betöréses lopásokat. És ez rettentő nagymértékben fog majd terjedni.” (Rendőrség munkatársa)

Egy másik rendőr hasonlóképpen vélekedik:

Javulás, az nem várható. Ahogy én látom, még mindig sok munkanélküli kerül haza. Hogy azok miből fognak megélni? Mert a segély egy idő után – egy év után – megszűnik, és utána mi lesz? Többgyerekes személy is kerül az utcára. Jó, lehet, hogy én elfogult vagyok a magyarok viszonylatában, de ott talán nem olyan súlyos a helyzet. Ő náluk még nem tapasztaltam azt az elkeseredettséget, mint a cigányoknál. Ők el is mondják, hogy mi lesz utána: mert most megkapom azt az ötezer forintos segélyt, vagy a hatezer forintos segélyt, de utána már nem kapok, csak kétezer-ötszáz forintot például. Kétezer-ötszáz forintból meg nem tudom eltartani az asszonyt meg a hogyhíjjákot.” (Rendőrség munkatársa)

„Mi alapvetően inkább azt érezzük, hogy a bűnözés ilyen hullámával szemben rendőri módszerekkel – kizárólag rendőri módszerekkel – már teljesen reménytelen fölvenni a harcot. Ahogy a kriminológusok mondják: a bűnözés társadalmi tömegjelenség, megvannak a maga specifikus okai, meg elősegítő körülményei. Hát ennek a visszaszorítására csak a társadalom tud igazából tenni, és csak ezen belül a rendőrség.” (Rendőrség munkatársa)

Az idézetek azt mutatják, hogy a szakemberek teljesen tisztában vannak a helyzettel, és a munkanélküliség növekedésével, továbbá az ezt is kísérő elszegényedéssel és marginalizálódással párhuzamosan a várható jövőt is képesek előre jelezni. Világos számukra az, hogy itt egy összetett társadalmi jelenség-együttessel van dolgunk, olyannal, amelyik nem kizárólag rendőrségi kérdés, és amelyet rendőrségi módszerekkel már nem lehet kezelni. Össztársadalmi ügyről van szó, mert nem lehet „minden fához egy rendőrt” állítani. A szakemberek nem csupán értik a helyzetet, hanem megértik azt is, hogy adott bérből, fizetésből vagy segélyből nem lehet megélni, és nem lehet eltartani a családot. Minden más megkérdezetthez képest pontosabb előrejelzéseik vannak a jövőről, hiszen az érintetteken (a munkanélkülieken) kívül csak ők tették fel azt a közel sem költői kérdést, hogy vajon „miből fognak megélni” azok, akiknek már nem fog járni segély, de elhelyezkedni sem tudnak. Ez az állapot szüli a bűnözést, melyet nagyon kifejezően „megélhetési bűnözésnek” neveznek, és amellyel szemben tehetetlenek. És nemcsak azért tehetetlenek, mert a bűnesetek jó része felderítetlen marad, vagy mert a bűnözési hullám túlcsap a rendőrség teljesítő képességén, hanem mert az adott körülmények között a különféle deviáns viselkedés (így a bűnözés is) „normális” megélhetési mód lesz, melybe a fiatal korosztályok természetes módon belenőnek, erre szocializálódnak.

„Sok esetben nem is akarnak elhelyezkedni, mert divat az, hogy ha a családban senki sem dolgozik, akkor minek dolgozzon. A másik dolog pedig az, hogy a térségben a munkahelyek száma nagyon lecsökkent, a termelőszövetkezetek nagy részét kiadták bérbe, gebinbe, vagy akárhogy (...) Az ipari létesítmények létszámcsökkentéssel nagyon sok embert engedtek el munkanélküli szabadságra, segélyre. Megszűnt a munkaviszonyuk, és ezek a gyerekek hozzászoktak ahhoz, hogy a családban senki nem dolgozik.” (Polgármester)

„... és egyre jobban meglesz az utánpótlási bázisuk, mert a gyerek, ha ilyen környezetben nő fel, onnan nem tud kikerülni, sőt, szükségszerű, hogy ő is ezt az életformát válassza magának, ezt az életstílust. Itt volt most egy akta, hat elkövető van benne, abból négy gyerekkorú (...) gyakran megesik, hogy a felnőtt korúak ráverik a balhét a gyerekkorúakra. Tehát sok bűncselekményüket felderítik – hát ez túlzás, mert annyi, hogy lefoglaltak valamit a lakásban –,

és erre azt mondják, hogy ők nem tudnak semmit, mert a gyerek hozta. És a gyerek bevallja, hogy a másik gyerekekkel, meg a harmadik, meg a negyedik gyerekekkel ők csinálták a balhét. Pedig biztos, hogy nem ők csinálták, ők ott voltak, figyeltek – tehát bűnsegédként voltak ott –, ügyeltek, vagy esetleg még haza is szállították a cuccot. De nem ők csinálták, mert az lehetetlen, hogy ők csinálták. Viszont nem lehet bizonyítani, hogy nem ők csinálták, és meg kell szüntetni az eljárást. Tehát most már az lesz, hogy a szülők küldik a gyermeket lopni. A gyerek ebbe nő fel, az ő gyereke ugyanez lesz és így megy tovább.” (Rendőrség munkatársa)

„A fiatal és gyermekkorú bűnelkövetőkkel korábban, amikor még azt mondtuk – időzjelben, hogy „teljes foglalkoztatás” van, velük akkor is gond volt. Ugyanis egy korosztály, az általános iskolát végeztek, de tovább nem tanulók és még munkába sem állt fiatalokúak lézengtek otthon ezeken a telepeken. Most nemcsak ezek lézengenek, kártyáznak meg isznak otthon, hanem a felnőttek is, akik pillanatnyilag nem állnak munkába, nincs lehetőségük, hogy munkába álljanak.” (Rendőrség munkatársa)

„Az az igazság, hogy a tizennégy év alatti bűnelkövetőink közt, vagy a bűncselekmény tényállását megvalósító személyeink közt van olyan, aki ha nem tizennégy éves lenne, hanem huszonnégy, akkor méteres priusza lenne már, mert olyan sok balhét elkövetett. Mert felderítettünk több alkalommal kisebb-nagyobb rendbeli bűncselekményt, és akkor tíz alkalommal megszüntető határozat, meg gyermekkor miatt nem büntethető... De igazán ezek a gyerekek komoly bűnöző tapasztalatra tesznek szert, mire odáig eljutnak, hogy egyszer a törvény elé kerüljenek.” (Rendőrség munkatársa)

A vizsgálat során tehát felfigyelhettünk arra is, hogy a vázolt helyzet bizonyos szubkultúrákban előhív olyan tömegjelenségeket, amelyek számukra tényleges megélhetési alternatívákat jelentenek, a társadalom többsége azonban azokat deviánsként tartja számon. A fentiekén túl – vagyis a bűnelkövetést a gyerekekre átruházó viselkedésen, amely büntetlenséget biztosít a tényleges elkövető számára – ilyen például a családi pótlékból való megélés.

„... azt tapasztaltam, hogy az utóbbi időben megnövekedett azoknak a cigány családoknak – főleg cigány családoknak – a száma, ahol az állami gondozásba került gyermeket haza akarják vinni. A családban akarják nevelni abban a reményben, hogy alanyi jogon jár a családi pótlék, és két-három gyereknek a családi pótlékából egy öttagú család, azon a szinten – annak az igénynek megfelelően – hát megél.” (Polgármester)

„Jelenleg 20–25 ezer forint családi pótlékkal is rendelkeznek 6–8–10 gyerek esetében, ami arra ösztönzi, hogy akkor másfél-két hétig teljes ellátásban tudja részesíteni a családot. Annak elfogyása után pedig az önkormányzat felé jön, és itt próbál bizonyos összegekhez jutni.” (Polgármester)

Mindezek azt jelzik, hogy hazánkban is kialakulóban vannak olyan, a munkanélküliséggel összefüggő, főként ahhoz kötődő megélhetési formák, amelyek az életvitel, az életmód és az igényszint adott fokához kötődve (vagyis bizonyos szubkulturális szokásokra és eljárásokra építve) nem a társadalmi és gazdasági integráció bevett és elfogadott formái irányába ösztönzik az adott szubkultúrában élőket. Éppen ellenkezőleg, a szubkultúra olyan elemei megerősödésének irányába hatnak, amelyeket a környező kultúra elítél vagy elfogadhatatlannak tart. Emiatt az alapprobléma hosszútávú megoldatlanságát vetítik előre, és az ebből fakadó konfliktusokkal való együttélés kényszerét. E folyamatok garantálják a „munkanélküli” szubkultúra kialakulását, hiszen a munkaerőpiacról tartósan kiszoruló, és alacsony bekerülési esélyekkel rendelkező csoportok helyzetük javítására vagy megváltoztatására nem a szokásos és erre rendszerezett eszközöket veszik igénybe (pl. átképzés), hanem olyan életstratégiákat dolgoznak ki, amelyek adott esetben még törvényesek is – például a családi pótlékból való megélés –, de amelyeket a társadalom többsége deviánsnak tekint, annál is inkább, mert az alapkérdést nem oldják meg, sőt konzerválják.

Első megjelenés: Esély, 1992/5. szám, 427.-444. o.